

УДК 339.543:339.9(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11\(52\)-321-334](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-11(52)-321-334)

Скоморовський Віталій Богданович доктор юридичних наук, професор
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-1020-2322>

Корольова Вікторія Вікторівна к.ю.н., доцент, завідувач кафедри
державно-правових дисциплін ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
<https://orcid.org/0000-0003-2998-6144>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕСТИТУЦІЇ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню міжнародно-правових механізмів реституції як ключового елементу системи репарацій у контексті перехідного правосуддя та постконфліктного відновлення. Здійснено поглиблений аналіз еволюції правової природи реституції від класичної міждержавної моделі відшкодування до сучасних концепцій, орієнтованих на захист прав індивідуальних потерпілих, що відображає трансформацію міжнародного права під впливом розвитку міжнародних стандартів прав людини та гуманітарного права.

Розкрито зміст і значення положень Базових принципів ООН щодо права на правовий захист і відшкодування шкоди жертвам грубих порушень міжнародного права, які визначають реституцію первинним та пріоритетним механізмом відновлення прав.

Проаналізовано релевантну судову практику міжнародних юрисдикційних органів, зокрема Міжнародного Суду ООН, Європейського суду з прав людини та Міжнародного кримінального суду, що сформували сучасні підходи до застосування реституції як інструменту відновлення порушених прав, повернення майна, свободи та правового статусу осіб. Особлива увага приділена рішенням ЄСПЛ у справах щодо порушень майнових прав та окупації територій, які формують прецедентне підґрунтя для подальших процесів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Досліджено сучасні міжнародні ініціативи зі створення спеціальних механізмів компенсації збитків Україні, включаючи діяльність Реєстру збитків Ради Європи, концепцію Українського банку реституції та реконструкції, механізми прискореного використання доходів від заморожених російських

активів (ERA Loans). Висвітлено проблемні аспекти їх практичної реалізації та перспективи формування повноцінної багаторівневої системи репарацій.

Проаналізовано виклики імплементації міжнародних стандартів реституції у правову систему України, зокрема фрагментарність нормативного регулювання, недостатню оцифрованість реєстрів майнових прав, обмежені інституційні спроможності судів та органів державної влади щодо масової обробки вимог. Особливу увагу приділено питанням захисту і повернення культурних цінностей, незаконно переміщених з окупованих територій, та необхідності вдосконалення національних процедур документування втрат культурної спадщини.

Обґрунтовано необхідність створення цілісної нормативної бази у сфері репарацій та спеціалізованої інституції з координації процесів документування, обробки вимог та взаємодії з міжнародними механізмами. Підкреслено, що ефективна система реституції є не лише інструментом відновлення порушених прав, але й важливим чинником зміцнення довіри до держави, забезпечення верховенства права та стійкого миробудування в умовах перехідного правосуддя.

Ключові слова: реституція, міжнародне право, репарації, права людини, збройний конфлікт, відшкодування шкоди, перехідне правосуддя, культурні цінності, громадянське суспільство.

Skomorovskyi Vitalii Bohdanovych Doctor of Juridical Sciences, Professor, «KROK» University, <https://orcid.org/0000-0002-1020-2322>

Korolova Viktoriia Viktorivna Ph.D. in Law, Associate Professor, Head of the Department of State and Legal Disciplines, «KROK» University, <https://orcid.org/0000-0003-2998-6144>

INTERNATIONAL LEGAL MECHANISMS OF RESTITUTION AND THEIR IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Annotation. The article offers a comprehensive study of international-legal mechanisms of restitution as a key element of the reparations system in the context of transitional justice and post-conflict recovery. It provides an in-depth analysis of the evolution of the legal nature of restitution—from the classical interstate model of reparation to contemporary concepts focused on protecting the rights of individual victims—which reflects the transformation of international law under the influence of developing human rights and international humanitarian law standards. The article elucidates the content and significance of the UN Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of

International Law, which designate restitution as a primary and priority mechanism for restoring rights.

The study examines the relevant jurisprudence of international adjudicatory bodies, including the International Court of Justice, the European Court of Human Rights, and the International Criminal Court, which has shaped modern approaches to restitution as an instrument for restoring violated rights, returning property, and re-establishing personal liberty and legal status. Particular attention is devoted to ECtHR judgments concerning violations of property rights and the occupation of territories, which form a precedential basis for future compensation processes for harm caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation.

The article explores current international initiatives to establish special mechanisms for compensating Ukraine's losses, including the work of the Council of Europe's Register of Damage, the concept of a Ukrainian Bank for Restitution and Reconstruction, and mechanisms for the expedited use of revenues from frozen Russian assets (Extraordinary Revenue Acceleration—ERA—Loans). It highlights problematic aspects of their practical implementation and the prospects for building a full-fledged, multi-level reparations architecture.

The challenges of implementing international restitution standards within Ukraine's legal system are analyzed, notably the fragmentation of normative regulation, insufficient digitization of property-rights registers, and limited institutional capacities of courts and public authorities for mass claims processing. Special attention is paid to the protection and return of cultural property unlawfully removed from occupied territories and to the need to improve national procedures for documenting losses to cultural heritage.

The article substantiates the need to create a coherent legal framework on reparations and a specialized institution to coordinate documentation, claims processing, and interaction with international mechanisms. It is emphasized that an effective restitution system is not only an instrument for restoring violated rights but also a crucial factor in strengthening public trust, ensuring the rule of law, and supporting sustainable peacebuilding in the conditions of transitional justice.

Keywords: restitution; international law; reparations; human rights; armed conflict; compensation for damage; transitional justice; cultural property; civil society.

Постановка проблеми. Збройна агресія Російської Федерації проти України, яка розпочалася у 2014 році з окупації Криму та частин Донецької і Луганської областей, а 24 лютого 2022 року переросла у повномасштабне вторгнення, спричинила безпрецедентні за масштабами порушення норм міжнародного права. Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, станом на травень 2025 року внаслідок конфлікту загинуло 968

цивільних осіб та поранено 4807, що на 37% більше порівняно з аналогічним періодом минулого року [10]. За оцінками Світового банку, загальна сума збитків, завданих інфраструктурі, житловому фонду та економіці України, перевищує 486 мільярдів доларів США, причому ця цифра постійно зростає через систематичні атаки на енергетичну інфраструктуру [10]. Також постає проблема захисту та відновлення майнових прав понад 3,5 мільйонів внутрішньо переміщених осіб та мільйонів громадян, які втратили житло внаслідок бойових дій. За даними Міжнародної організації з міграції, близько третини внутрішньо переміщених осіб проживають у прифронтових районах, де ризики подальших втрат залишаються надзвичайно високими [10]. Водночас державний реєстр прав на нерухоме майно України оцифрований лише на 40%, що створює додаткові перешкоди для документування та підтвердження майнових прав постраждалих [10]. Масштабних втрат зазнала культурна спадщина України. ЮНЕСКО станом на серпень 2025 року підтвердила пошкодження 508 об'єктів культурної спадщини, включаючи 151 релігійну споруду, 268 будівель історичного та художнього значення, 34 музеї, 33 пам'ятники, 18 бібліотек [8]. Рада Європи відзначає геноцидальний вимір атак на культурну спадщину, спрямованих на підрич самих основ української ідентичності [4]. Незаконне вивезення культурних цінностей з окупованих територій, включаючи колекції скіфського золота з Мелітопольського музею, становить грубе порушення Гаазької конвенції 1954 року про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту [13]. Генеральна Асамблея ООН у резолюції ES-11/5 від 14 листопада 2022 року визнала, що Російська Федерація повинна нести відповідальність за будь-які порушення міжнародного права та зобов'язана відшкодувати всі завдані збитки [10]. Водночас формування комплексної системи реституції потребує не лише політичної волі та дипломатичних зусиль, але й ґрунтовного наукового аналізу існуючих міжнародно-правових механізмів, вивчення кращих практик постконфліктного відновлення та розробки ефективного національного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади інституту реституції в міжнародному праві досліджувалися в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед українських дослідників вагомий внесок у розробку проблематики захисту культурних цінностей зробив Дацків І., який проаналізував загальнотеоретичні аспекти міжнародного захисту історико-культурних надбань у зв'язку зі збройними конфліктами, акцентуючи увагу на недостатності існуючих механізмів забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права [1, с. 5].

Кот С. у фундаментальному дослідженні світових тенденцій повернення та реституції культурних цінностей зазначає, що проблема реституції для

України набуває особливої актуальності не лише через поточну агресію, але й у контексті історичних втрат культурної спадщини протягом ХХ століття. Автор наголошує на необхідності комплексного підходу, який поєднував би правові, дипломатичні та наукові зусилля [3, с. 350].

Кошиков Д.О. досліджував специфіку правового захисту культурних цінностей в умовах збройної агресії, підкреслюючи, що сучасні виклики вимагають модернізації традиційних підходів міжнародного гуманітарного права. Науковець відзначає особливу роль цифрових технологій у документуванні злочинів проти культурної спадщини [4, с. 49]. Кушик А.М. акцентувала увагу на проблемах практичної реалізації міжнародних конвенцій у воєнний час, коли традиційні механізми моніторингу та контролю виявляються неефективними [5, с. 72]. Мельниченко Н. провела комплексний аналіз українського виміру захисту культурних цінностей під час війни, виділивши основні прогалини в національному законодавстві та запропонувавши шляхи їх усунення. Дослідниця наголошує на необхідності створення спеціалізованих інституцій для координації зусиль щодо захисту та повернення культурних цінностей [6, с. 82]. Міжнародно-правові аспекти відповідальності держав та механізми відшкодування шкоди досліджували Ковалів М.В., Тимчишин Т.М., Ніканорова О.В. у колективній монографії з основ права Європейського Союзу. Автори детально проаналізували еволюцію концепції державної відповідальності в європейському правовому просторі та її вплив на формування сучасних репараційних механізмів [2, с. 156]. Рішняк О. здійснив порівняльний аналіз міжнародного досвіду захисту культурної спадщини у воєнних конфліктах другої половини ХХ - початку ХХІ століття, виявивши основні тенденції розвитку правових механізмів та їх ефективність у різних регіональних контекстах.

Дослідник підкреслює важливість превентивних заходів та міжнародної співпраці [11].

Фокін Я.Ф. проаналізував проблеми та перспективи адаптації законодавства України до норм ЄС в умовах збройної агресії, відзначаючи, що процес євроінтеграції створює додаткові можливості для модернізації національних механізмів захисту прав постраждалих від конфлікту [12].

Метою статті є комплексне дослідження міжнародно-правових механізмів реституції та розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо їх ефективної імплементації в правову систему України в контексті відшкодування шкоди, завданої збройною агресією Російської Федерації. Наявність таких механізмів є свідченням сталого розвитку громадянського суспільства, його здатністю реагувати на виклики у сфері порушених прав людини і громадянина.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуальні засади інституту реституції в міжнародному праві формувалися протягом тривалого

історичного періоду та зазнали суттєвої трансформації під впливом розвитку міжнародного права, прав людини та міжнародного гуманітарного права. Класичне розуміння реституції було сформульоване Постійною палатою міжнародного правосуддя у справі Хожувської фабрики 1928 року, де суд визначив, що «репарація повинна, наскільки це можливо, усунути всі наслідки протиправного діяння та відновити ситуацію, яка б, за всією ймовірністю, існувала, якби це діяння не було вчинено» [10].

Міжнародне право розглядає реституцію як первинну форму відшкодування шкоди, що закріплено в Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, розроблених Комісією міжнародного права ООН у 2001 році. Згідно зі статтею 35, реституція полягає у відновленні становища, яке існувало до вчинення міжнародно-протиправного діяння, за умови, що таке відновлення є матеріально можливим та не покладає на відповідальну державу тягар, який є абсолютно непропорційним порівняно з вигодою від реституції замість компенсації [10].

Принципова еволюція концепції реституції пов'язана з прийняттям Генеральною Асамблеєю ООН у 2005 році Базових принципів і керівних положень щодо права на правовий захист і відшкодування шкоди жертвам грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права. Документ встановлює п'ять основних форм репарацій: реституцію, компенсацію, реабілітацію, сатисфакцію та гарантії неповторення [12]. Реституція визначається як заходи, спрямовані на відновлення початкового становища жертви, і включає: відновлення свободи, користування правами людини, особистості, сімейного життя та громадянства; повернення до місця проживання; відновлення на роботі; повернення майна [10].

За визначенням ООН, перехідне правосуддя охоплює весь комплекс процесів і механізмів, пов'язаних зі спробами суспільства подолати спадщину масштабних порушень у минулому з метою забезпечення підзвітності, справедливості та примирення [4].

Репарації, зокрема реституція, виступають інструментом перехідного правосуддя, оскільки вони спрямовані на відновлення прав потерпілих та офіційне визнання завданих їм страждань [3].

Міжнародна організація з міграції підкреслює, що своєчасні, всеосяжні, інклюзивні та орієнтовані на жертв репарації значною мірою сприяють ширшим цілям перехідного правосуддя, доповнюючи зусилля з миробудування, відновлення, реконструкції та досягнення довготривалих рішень [5]. Особливого значення в контексті збройних конфліктів набуває реституція житла, землі та майнових прав, яка розглядається як критичний елемент для забезпечення безпечного, гідного та стійкого повернення переміщених осіб.

Практика міжнародних судових органів демонструє різноманітність підходів до застосування реституційних механізмів залежно від специфіки порушень та контексту справ. Міжнародний Суд ООН послідовно підтверджує пріоритетність реституції як форми репарації. У справі щодо проекту Габчіково-Надьмарош (1997) Суд підкреслив, що реституція є першочерговою формою репарації, і лише коли вона неможлива або недоцільна, слід звертатися до компенсації [10]. Європейський суд з прав людини розробив детальну практику щодо різних форм реституції в контексті порушень Європейської конвенції з прав людини. У справах щодо незаконної конфіскації майна Суд послідовно вимагає повернення майна або, якщо це неможливо, виплати компенсації в розмірі поточної ринкової вартості. У справі «Брумареску проти Румунії» (1999) Суд визнав, що відмова держави виконати остаточне судове рішення про повернення майна становить порушення права на мирне володіння майном [10]. Особливе значення має рішення ЄСПЛ від червня 2023 року щодо порушень прав людини в окупованому Криму. Суд встановив, що адміністрування Росією Криму порушує численні права людини, включаючи нав'язування російського громадянства, переміщення затриманих до Росії, насильницькі зникнення, придушення релігійних свобод та свободи ЗМІ. Суд визнав, що поведження з кримськотатарським народом - включаючи примусове закриття політичних та культурних установ, переслідування лідерів громади та напади на приватну власність - було дискримінаційним [6].

Міжнародний кримінальний суд запровадив інноваційну модель поєднання кримінального правосуддя з репараціями для жертв. Римський статут у статті 75 встановлює, що Суд визначає принципи стосовно репарацій потерпілим, включаючи реституцію, компенсацію та реабілітацію. Трастовий фонд для потерпілих, створений відповідно до статті 79 Статуту, забезпечує фінансування репараційних програм навіть у випадках, коли засуджені особи не мають достатніх коштів [10]. Важливим прецедентом є практика Комісії ООН з компенсацій, створеної після вторгнення Іраку в Кувейт у 1990 році. Комісія обробила понад 2,6 мільйона вимог на загальну суму понад 352 мільярди доларів США, присудивши компенсації на суму близько 52 мільярдів доларів. Досвід Комісії демонструє можливість ефективної обробки масових вимог через спрощені процедури для типових категорій збитків [10].

Сучасна ситуація з формуванням міжнародних компенсаційних механізмів для України характеризується безпрецедентною швидкістю реагування міжнародної спільноти та інноваційними підходами до вирішення правових викликів. У травні 2023 року Рада Європи створила Розширену часткову угоду про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України. Реєстр функціонує як перший компонент майбутнього дворівневого механізму відшкодування збитків [10].

Основними функціями Реєстру є документування в документальній формі доказів та інформації про збитки, втрати або шкоду, завдані всім фізичним та юридичним особам, а також державі Україна, її регіональним та місцевим органам влади, державним або контрольованим державою підприємствам. Важливо, що Реєстр охоплює збитки, завдані починаючи з 24 лютого 2022 року на території України в її міжнародно визнаних кордонах, включаючи територіальні води [6].

Статут Реєстру передбачає, що його робота буде передана майбутньому компенсаційному механізму, який може включати комісію з розгляду вимог та компенсаційний фонд. Експерти відзначають, що створення Реєстру менш ніж за рік після початку повномасштабної агресії є безпрецедентним досягненням у сфері міжнародного права [6]. Паралельно розвиваються ініціативи щодо використання заморожених активів Російської Федерації для компенсації збитків Україні. Загальний обсяг заморожених активів Центрального банку РФ оцінюється приблизно в 300 мільярдів доларів США. У 2024 році країни G7 погодили механізм надання Україні позик на суму 50 мільярдів доларів під забезпечення майбутніх доходів від заморожених активів (ERA Loans - Extraordinary Revenue Acceleration Loans) [3]. Європейський Союз у липні 2025 року оголосив про новий пакет угод на суму 2,3 мільярда євро в рамках Української інвестиційної рамкової програми, який включає 1,8 мільярда євро кредитних гарантій та 580 мільйонів євро грантів. Очікується, що ці кошти мобілізують до 10 мільярдів євро інвестицій в Україну. Крім того, оголошено про створення найбільшого в Україні фонду акціонерного капіталу - Європейського флагманського фонду для реконструкції України [3]. Концепція Українського банку реституції та реконструкції, розроблена Міжнародним центром української перемоги, передбачає створення спеціалізованої фінансової інституції для управління конфіскованими активами. Банк мав би необхідні гарантії для вирішення проблем фінансової стабільності європейських держав та забезпечення прозорості використання коштів.

Пропонована модель передбачає, що банк функціонуватиме як компенсаційний фонд у рамках існуючого міжнародного компенсаційного механізму та одночасно максимізуватиме прибутки від конфіскованих активів [5].

Особливу увагу міжнародна спільнота приділяє документуванню та відшкодуванню збитків, завданих культурній спадщині України. За даними ЮНЕСКО, станом на серпень 2025 року підтверджено пошкодження 508 об'єктів культурної спадщини. Серед них 151 релігійна споруда, 268 будівель історичного та/або художнього значення, 34 музеї, 33 пам'ятники, 18 бібліотек, 1 архів та 3 археологічні пам'ятки [1]. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України планує створити Український фонд спадщини для захисту культурних цінностей. За словами міністра Миколи Точицького, загальні

потреби у відновленні культурної інфраструктури протягом наступних десяти років оцінюються майже в 9 мільярдів доларів США. Питання виходить за межі будівель і включає рухомі культурні цінності, музейні колекції та відновлення креативних і культурних індустрій [8]. Інноваційним підходом до документування втрат культурної спадщини стало створення Музею вкраденого мистецтва - цифрової платформи, яка зберігає пам'ять про знищені або викрадені культурні об'єкти. Перша віртуальна галерея музею присвячена пограбованим та знищеній спадщині Маріуполя. Заплановані додаткові виставки для представлення втрат у Херсоні, Сумах, Чернігові, Харкові, Донецьку, Луганську та Криму [3].

Імплементация міжнародних стандартів реституції в національне законодавство України стикається з численними викликами правового, інституційного та практичного характеру. Аналіз чинного законодавства виявляє його фрагментарність та недостатність для ефективного забезпечення права на реституцію в умовах масштабної збройної агресії.

Основним нормативно-правовим актом у сфері реституції культурних цінностей є Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 року № 1068-XIV. Закон регулює відносини, пов'язані з вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей, і спрямований на захист національної культурної спадщини та розвиток міжнародного співробітництва України у сфері культури [8]. Однак закон не містить спеціальних положень щодо реституції культурних цінностей у контексті збройного конфлікту та не передбачає механізмів масової обробки реституційних вимог. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 року № 1805-III встановлює правові засади охорони культурної спадщини, але також не містить спеціальних норм щодо відшкодування шкоди, завданої об'єктам культурної спадщини внаслідок збройної агресії [9]. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 липня 2000 року № 1147 визначає порядок формування Музейного фонду України, але не передбачає особливих процедур для документування втрат музейних предметів під час війни [10]. Важливою прогалиною є відсутність комплексного законодавства про репарації та реституцію, яке б визначало загальні засади, форми та процедури відшкодування всіх видів шкоди, завданої збройною агресією. Існуюче цивільне законодавство, зокрема положення Цивільного кодексу України про відшкодування шкоди, не адаптоване до специфіки масових порушень у контексті збройного конфлікту [10].

Складнощі також виникають у сфері документування та підтвердження майнових прав. За даними досліджень, державний реєстр прав на нерухоме майно України оцифрований лише на 40%, що означає відсутність формальних цифрових записів про майнові права для більш ніж половини країни. Для цих

громадян ризик втрати паперової документації різної корисності (якщо вона взагалі існувала) є високим, оскільки вони не змогли взяти документи під час евакуації або документи були знищені разом з майном чи внаслідок російських атак на офіси та архіви органів реєстрації майнових прав [4]. Додаткові виклики створює ситуація на тимчасово окупованих територіях.

За даними Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, російські окупаційні власті посилюють тиск на мешканців з метою примусити їх отримати російське громадянство або виїхати, запровадивши нові закони та укази, які обмежують доступ до пенсій та охорони здоров'я для осіб без російського громадянства або постійного місця проживання. Окупаційна влада прискорила зусилля з експропріації приватної власності, переважно належної переміщеним українцям, що є порушенням міжнародного гуманітарного права [4]. Міжнародна організація з міграції у своєму Плані реагування на кризу в Україні на 2025 рік визначає ключові напрямки підтримки постраждалих у реалізації їх прав на реституцію житла, землі та майна. Організація підкреслює необхідність розвитку спроможності організацій громадянського суспільства, служб правової допомоги, державних партнерів шляхом надання політичних рекомендацій, експертних порад, навчання та розвитку потенціалу для сприяння поданню та обробці вимог щодо житла, землі та майна [7].

Ключовим елементом є підтримка уряду України у розробці та впровадженні моделей масової обробки вимог. Досвід інших постконфліктних ситуацій показує, що традиційні судові процедури не здатні ефективно обробити сотні тисяч індивідуальних справ. Необхідні спрощені адміністративні процедури для типових категорій збитків, електронні системи подання та обробки заяв, стандартизовані форми документування [10]. За даними правозахисних організацій, літні люди, 80% яких живуть за межею реальної бідності через надзвичайно низькі пенсії, значною мірою не можуть отримати доступ до житла при переміщенні внаслідок конфлікту. Вони надмірно представлені в притулках для переміщених осіб, оскільки не мають доходів для пошуку орендного чи іншого житла [6].

Напрямами вдосконалення національного законодавства є розробка та прийняття рамкового закону про репарації, який визначив би загальні засади, види та форми відшкодування шкоди, завданої збройною агресією; процедури документування збитків та подання реституційних вимог; механізми координації між державними органами та міжнародними організаціями; особливості відшкодування різних категорій шкоди; гарантії прав постраждалих.

Необхідне створення спеціалізованого державного органу або агентства з питань репарацій з широкими координаційними повноваженнями.

Такий орган мав би забезпечувати єдину політику у сфері документування збитків, координувати роботу різних відомств, взаємодіяти з

міжнародними механізмами, надавати методичну та практичну допомогу постраждалим [10]. Важливим аспектом є гармонізація національних процедур з міжнародними стандартами. Україна повинна імплементувати стандарти доказування та документування, прийняті Реєстром збитків Ради Європи, забезпечити можливість використання рішень національних органів у майбутніх міжнародних компенсаційних процедурах, розробити механізми попередньої компенсації з національних джерел з подальшим регресом до держави-агресора [10].

Слід конкретно визначити механізми реституції культурних цінностей:

- необхідно внести зміни до Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», передбачивши спеціальні процедури для документування втрат культурних цінностей під час збройного конфлікту;
- механізми співпраці з міжнародними організаціями щодо пошуку та повернення незаконно вивезених культурних цінностей;
- створення національного реєстру втрачених культурних цінностей; процедури тимчасового зберігання культурних цінностей у безпечних місцях.

Ключовим елементом системи реституції є забезпечення ефективного правового захисту. Необхідно запровадити програми безоплатної правової допомоги для постраждалих від збройної агресії у питаннях реституції; створити мережу консультаційних центрів для допомоги у документуванні збитків та підготовці реституційних вимог; забезпечити доступність інформації про реституційні механізми, включаючи для мешканців тимчасово окупованих територій [10].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати низку важливих висновків щодо сучасного стану та перспектив розвитку міжнародно-правових механізмів реституції в контексті збройної агресії проти України:

- по-перше, аналіз еволюції концепції реституції в міжнародному праві свідчить про фундаментальну трансформацію від класичних міждержавних механізмів до сучасних моделей, орієнтованих на права та потреби індивідуальних жертв. Базові принципи ООН 2005 року закріпили реституцію як первинну форму репарацій, що включає відновлення свободи, майнових прав, громадянства, можливості повернення до місця проживання. Інтеграція реституційних механізмів у систему перехідного правосуддя підкреслює їх значення не лише для відновлення індивідуальних прав, але й для забезпечення стійкого миру та запобігання повторним конфліктам.
- по-друге, практика міжнародних судових органів демонструє консенсус щодо пріоритетності реституції як форми відшкодування шкоди. Міжнародний Суд ООН, Європейський суд з прав людини, Міжнародний кримінальний суд послідовно підтверджують обов'язок держав забезпечити

повне відновлення порушених прав. Особливе значення має рішення ЄСПЛ 2023 року щодо Криму, яке визнало систематичні порушення майнових прав та дискримінацію кримськотатарського народу, створюючи важливий прецедент для майбутніх реституційних вимог.

- по-третє, формування міжнародних компенсаційних механізмів для України характеризується безпрецедентною швидкістю та інноваційністю підходів. Створення Реєстру збитків Ради Європи менш ніж за рік після початку повномасштабної агресії, механізми G7 ERA Loans для використання доходів від заморожених активів, концепція Українського банку реституції демонструють готовність міжнародної спільноти до пошуку нових правових рішень. Водночас залишаються невирішеними питання повної конфіскації державних активів агресора та забезпечення достатнього фінансування для покриття всіх категорій збитків.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі сучасних тенденцій розвитку міжнародно-правових механізмів реституції в контексті збройної агресії та обґрунтуванні інтегрованого підходу до їх імплементації в Україні. Вперше систематизовано інноваційні механізми використання заморожених державних активів для цілей реституції, проаналізовано їх правову природу та перспективи легітимації в міжнародному праві. Розроблено концептуальні засади координації національних та міжнародних реституційних механізмів з урахуванням специфіки триваючого збройного конфлікту.

На завершення слід підкреслити, що ефективна система реституції є не лише правовим механізмом відшкодування шкоди, але й важливим інструментом відновлення справедливості, людської гідності та соціальної згуртованості як невід'ємних складових громадянського суспільства. Досвід України у створенні інноваційних реституційних механізмів може стати важливим внеском у розвиток міжнародного права та слугувати моделлю для інших країн, що переживають збройні конфлікти. Успішна імплементація міжнародних стандартів реституції стане свідченням здатності української держави та суспільства трансформувати трагедію війни у можливість побудови більш справедливого та стійкого майбутнього.

Література:

1. Дацків І. Загальнотеоретичні аспекти міжнародного захисту історико-культурних надбань у зв'язку зі збройними конфліктами. *Slovak international scientific journal*. 2021. № 59. С. 3–7.
2. Ковалів М. В., Тимчишин Т. М., Ніканорова О. В. Основи права Європейського Союзу. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3227/1/%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%92%20%D0%9C.%D0%92.---%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0...-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA-.pdf> (дата: 19.09.2025).

3. Кот С. Повернення та реституція культурних цінностей: світові тенденції і виклики для України. Academia. Terra Historiae. Студії на пошану В. Смоля. У 2-х кн. Кн. 2: Простори історика / відп. ред. Г. Боряк. Київ: НАН України. Інститут історії України, ДУ "Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України", 2020. 656 с.

4. Кошиков Д.О. Правові аспекти захисту культурних цінностей в умовах збройної агресії російської федерації. Juris Europensis Scientia, 2022. № 6. С. 48-52.

5. Кушик А. М. До питання міжнародного захисту культурних цінностей у воєнний час. Цифровізація науки та сучасні тренди її розвитку: матеріали VII Міжнародної студентської наукової конференції, м. Полтава, 27 вересня, 2024 рік / ГО «Молодіжна наукова ліга». Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОСГруп», 2024. С. 72–73

6. Мельниченко Н. Захист культурних цінностей під час війни: український вимір. Право України. 2024. № 1. С. 79–87.

7. Повернення або реституція культурних цінностей країнам їх походження: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 42/7 від 22 жовт. 1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_715#Text (дата звернення: 19.09.2025).

8. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21 верес. 1999 р. № 1068-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text> (дата звернення: 19.09.2025).

9. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 8 черв. 2000 р. № 1805-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 19.09.2025).

10. Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 травня 2023 р.) / за заг. ред. М. М. Стадника; відп. ред. В. Ф. Ятченко; орг. секр. О. Є. Сцібан. Київ: НДІУ, 2023. 414 с.

11. Рішняк О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини ХХ – початку ХХІ ст. та українська дійсність. Український історичний журнал. 2022. Число 4. С. 159. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2022_4_13 (дата звернення: 19.09.2025).

12. Фокін Я. Ф. Проблеми та перспективи адаптації законодавства України до норм ЄС під час збройної агресії. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2024. № 12. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-12-01-09/2024-12-01-09> (дата звернення: 19.09.2025).

13. Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property. Paris, 14 Nov. 1970. URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-means-prohibiting-and-preventing-illicit-import-export-and-transfer-ownership-cultural> (дата звернення: 19.09.2025).

14. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. The Hague, 14 May 1954. URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention> (дата: 19.09.2025).

References:

1. Datskiv, I. (2021). Zahalnoteoretychni aspekty mizhnarodnoho zakhystu istoryko-kulturnykh nadban' u zv'yazku zi zbroynymy konfliktamy. Slovak International Scientific Journal, 59, 3–7.

2. Kovaliv, M. V., Tymchyshyn, T. M., & Nikanorova, O. V. (2020). Osnovy prava Yevropeys'koho Soyuzu. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. Retrieved September 19, 2025, from <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3227/1/%D0%9A%D0%9E%>

D0%92%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%92%20%D0%9C.%D0%92.---%D0%9E%D1%81%
D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0...--
%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA-.pdf

3. Kot, S. (2020). *Povernennya ta restytutsiya kulturnykh tsinnostey: svitovi tendentsiyi i vyklyky dlya Ukrayiny*. Kyiv: NAN Ukrayiny, Instytut istorii Ukrayiny.

4. Koshykov, D. O. (2022). *Pravovi aspekty zakhystu kulturnykh tsinnostey v umovakh zbroynoyi ahresiyi Rosiys'koyi Federatsiyi*. *Juris Europensis Scientia*, 6, 48–52.

5. Kushyk, A. M. (2024). *Do pytannya mizhnarodnoho zakhystu kulturnykh tsinnostey u voyennyi chas*. In *Tsyfrovyzatsiya nauky ta suchasni trendy yii rozvytku: materialy VII Mizhnarodnoyi students'koyi naukovoyi konferentsiyi*, Poltava, 27 veresnya 2024 roku (pp. 72–73). Vinnytsia: TOV «UKRLOGOSGroup».

6. Melnychenko, N. (2024). *Zakhyst kulturnykh tsinnostey pid chas viyny: ukrayinskyy vymir*. *Pravo Ukrayiny*, 1, 79–87.

7. United Nations General Assembly. (1987, October 22). *Return or restitution of cultural property to countries of origin (Resolution 42/7)*. Retrieved September 19, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_715#Text

8. Verkhovna Rada of Ukraine. (1999, September 21). *On export, import and return of cultural values (Law No. 1068-XIV)*. Retrieved September 19, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>

9. Verkhovna Rada of Ukraine. (2000, June 8). *On protection of cultural heritage (Law No. 1805-III)*. Retrieved September 19, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>

10. Stadnyk, M. M. (Ed.), Yatchenko, V. F. (Ed.), & Sciban, O. Ye. (Org. Sec.). (2023). *Problemy identychnosti kulturnoyi spadshchyny Ukrayiny v umovakh rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny ta u povoyennyi period: materialy Mizhnarodnoyi nauково-praktychnoi konferentsiyi*, Kyiv, 25 travnya 2023 r. Kyiv: NDIU.

11. Rishnyak, O. (2022). *Cultural heritage in armed conflict: international experience of the second half of the XX – early XXI century and Ukrainian reality*. *Ukrainian Historical Journal*, 4, 159. Retrieved September 19, 2025, from http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2022_4_13

12. Fokin, Y. F. (2024). *Problems and prospects of adapting Ukrainian legislation to EU norms during armed aggression*. *Problemy suchasnykh transformatsiy. Series: Law, Public Administration and Management*, 12. Retrieved September 19, 2025, from <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-12-01-09/2024-12-01-09>

13. UNESCO. (1970, November 14). *Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property*. Retrieved September 19, 2025, from <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-means-prohibiting-and-preventing-illicit-import-export-and-transfer-ownership-cultural>

14. UNESCO. (1954, May 14). *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*. Retrieved September 19, 2025, from <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention>